

İSLAM HUKUK LİTERATÜRÜNDE DÂRULİSLÂM VE DÂRULHARBİN SINIRLARI

The Limitations of Darulislam and Darulharb in Islamic Law Literature

Dr. Muhammed ÇUÇAK*

ÖZET

Dârulislâm ve dârulharb, İslam Hukuku'nda Müslümanlar ve gayrimüslimler arasındaki hukukun düzenlenmesinde, ilişkilerinin şekillenmesinde rol oynayan en temel faktörün adıdır. Çünkü bir yerin dârulislam veya dârulharb olarak tanımlanması, hukuki olarak bir takım hükümler ve sorumluluklar doğurmaktadır. Ancak hangi kriterlere göre bir yerin dârulislam ya da dârulharb sayılacağı meselesi, Kur'an-ı Kerim ve hadislerde açıkça belirtilmediği için İslam hukukçuları arasında ihtilafların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu ihtilafların başlangıç noktası, dünyanın tek bir "dar"dan mı yoksa iki farklı "dar"dan mı oluştuğu görüşüdür. Çalışmamızda bu temel ihtilafların incelenmesinin yanı sıra fukahânın dârulislam ve dârulharb konusunda benimsemiş oldukları şartlar da değerlendirilecektir. Bu çalışmada tartışılan diğer bir husus ise dârulharbin dârulislâma dönüşmesi veya dârulislâmın dârulharbe dönüşmesi konusunda fukaha tarafından ortaya konan görüşler ve bunların dayandığı delilleridir.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Dârulislam, Dârulharb, Dârulharbin Dârulislâma Dönüşmesi, Dârulislâmın Dârulharbe Dönüşmesi

ABSTRACT

Darulislam (places ruled by Islam) and darulharb (places not ruled by Islam) are the main factors' names which arrange law between Muslims and non-Muslims and also play a role to form relationship between them. In the Islamic religion, it produces several rules to be acknowledged a place as a darulislam or darulharb. But since it isn't explained obviously according to which criteria a place will be acknowledged as darulislam or darulharb in Qur'an, it is fallen into disagreement at this matter. As for this agreement, according to some Islamic lawyers, the Earth was created as a homeland but on the other hand according to other Islamic lawyers, the Earth was created as separate two homelands which are darulislam and darulharb. In our thesis, these disagreements will be stated and conditions about darulislam and darulharb, which are adopted by Islamic lawyers, will be observed. The other topic in this thesis is about turning darulharb into darulislam and again turning darulislam into darulharb as well as opinions and proofs of Islamic lawyers about this matter.

Keywords: Islamic Law, Darulislam, Darulharb, Turning Darulharb into Darulislam, Turning Darulislam into Darulharb

* İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, (md.cucak@gmail.com)

Geliş Tarihi : 07.09.2015

Kabul Tarihi : 07.01.2016

1. Giriş

Müslümanlar İslâm'ın ilk çağlarında "راد/dâr" kelimesini günümüzdeki "devlet" kelimesi yerine kullanıyorlardı.¹

"Dâr" kelimesi, sözlükte mahalle, arsa, ev, belde, dağlar arasındaki geniş yerler, bina, mesken, ikamet yeri manalarına gelmektedir. Bu kelime, mecazen kabile, put anlamlarında da kullanılmıştır.²

Kur'an'da 16 yerde çoğul ve 32 yerde tekil toplam 48 yerde geçen "دار" kelimesi³, bazen "الأخرة"⁴, "السلام"⁵, "عاقبة"⁶, "الفاستقين"⁷, "عتقى"⁸, "سوء"⁹, "البوار"¹⁰, "المنتقين"¹¹, "المقامة"¹², "ذكرى"¹³, "القرار"¹⁴, "الخلد"¹⁵ gibi kelimelere eklenerek, bazen "حَم"¹⁶, "ه"¹⁷, "هم"¹⁸, "ن"¹⁹ gibi zamirlere, bazen hiçbir kelimeye eklenmeden yalın²⁰ halde geçer ve dünya, ahiret, cennet, ceheennem, yurt, belde manalarına gelir.

"Dâr" kelimesi, İslâm hukuku literatüründe, "Müslüman veya gayrimüslim bir yöneticinin hâkimiyeti altında olan bölge" anlamındadır.²¹

1 İhsan el-Hindî, *Ahkâmü'l-harb ve's-selâm fi Devleti'l-İslâm*, Dımaşk, Dârü'n-Nemir, 1993, s. 7.

2 Ebû'l-Fazl Cemaluldin Muhammed b. Mükerrrem b. Menzûr el-İfrikî el-Mısrî, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut, Dârü Sadır, ts., 'd-a-r', md; Ahmet b. Muhammed b. Ali el-Feyyûmî, *el-Misbahü'l-münir fi garibi's-şerhi'l-kebir*, el-Kahire, el-Matbaatü'l-Emiriyye, 5. bs, 1922, c. 1, s. 276; es-Seyyid Murteza el-Hüseyn ez-Zebîdî, *Tâcu'l-ârus min cevâhiri'l-kâmûs*, tahk., Abdû's-Sattar Ahmet Fırac, Kuveyt, Matbaatü Hükümeti'l- Kuveyt, 1965, 'd-v-r', md; Mecme'u'l-Luğati'l-Arabiyye, *el-Mu'cemü'l-vesît*, İstanbul, el-Mektebetü'l-İslamiye, 2. bs, ts, 'd-a-r', md; Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, İstanbul, Dağarcık, 1995, 'd-a-r', md.

3 Muhammed Fuad Abdulkaki, *el-Mu'cemü'l-müfehres*, zbt., Muhammed Said el-Liham, Beyrut, Dârü'l-Me'rifet, 2. bs, 2003, s. 493, 494 ve 507.

4 el-Bakara, 2/94, el-En'âm, 6/32, el-A'râf, 7/169, el- Yusuf, 12/109, en-Nahl, 16/30, el-Kasas, 28/77 ve 83, el-Enkebût, 29/64, el-Ahzâb, 33/29.

5 el-En'âm, 6/127, Yunus, 10/25.

6 el-En'âm, 6/135, el-Kâsas, 28/37.

7 el-A'râf, 7/145.

8 er- Ra'd, 13/22, 24 ve 42.

9 er- Ra'd, 13/25, el-Mü'min, 40/52.

10 İbrahim, 14/28.

11 en-Nahl, 16/30.

12 Fâtır, 35/35.

13 Sâd, 38/46.

14 el-Mü'min, 40/39.

15 Fussilet, 41/28.

16 Hûd, 11/65, el-Bakara, 2/84, en-Nisâ, 4/66, el-Mümtehine, 60/8-9.

17 el-Kasas, 28/81.

18 el-A'râf, 7/78 ve 91, er- Ra'd, 13/31, el-Enkebût, 29/37, el-Bakara, 2/85 ve 243, Âl-i İmrân, 3/195, el-Enfâl, 8/47, Hûd, 11/67 ve 94, el-Hac, 22/40, el-Ahzâb, 33/27, el-Haşr, 59/2 ve 8.

19 el-Bakara, 2/246.

20 el-Haşr, 59/9, el-İsrâ, 17/5.

21 Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülaziz ed-Dımaşki İbn Âbidin, *Hâşiyetu İbn Âbidin, Reddü'l-muhtar alâ dürrü'l-muhtar*, tahk., Adil Ahmet Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavviz, Riyad, Dârü Âlemi'l-Kütüb, 2003, c. 6, s. 275.

Fıkıh kaynaklarından, bir ülke ve bölgenin kime ait olacağı hususundaki kriterin orada yürürlükte olan hükümler ve hâkimiyetin kime ait olduğu anlaşılmaktadır. Bir ülkede icra edilen hükümler, İslamî hükümler, hâkimiyet ve yönetim de Müslümanların elinde ise o ülke, Müslüman ülkesi sayılır. Ülkede yürürlükte olan hükümler gayri İslami, hâkimiyet ve yönetim gayrimüslimlerin elinde ise, o ülke gayrimüslim ülkesi sayılır.²²

İslâm hukukçuları hâkimiyet ve yönetim unsurunu esas alarak dünyayı, İslâm ülkesi ve gayrimüslim ülkesi olarak iki kısma ayırmışlardır.²³ Hanefî fukahasından Debûsî (ö. 432/1040), İmam Şâfiî (ö. 204/820)'nin dünyayı tek bir dâr olarak kabul ettiğini ileri sürmüştür.²⁴ Çağdaş âlimlerden Vehbe ez-Zuhayli de İmam Şâfiî (ö. 204/820)'nin mezkûr görüşüne istinaden dünyanın tek bir ülke olduğunu savunmuştur.²⁵ Ancak İmam Şâfiî (ö. 204/820)'nin ifadelerine dikkatli bakıldığında onun da dünyanın iki kısma ayrılacağı görüşünde olduğu anlaşılmaktadır.²⁶

Kur'an-ı Kerim'de dünyanın, hâkimiyet ve yönetimden dolayı iki kısma ayrılacağı açıkça ifade edilmemişse de âyetler dikkatle incelendiğinde, yeryüzünde insanların baskı ve zulme maruz kaldığı, dinî vecibelerini yerine getiremediği bir yerin ve insanların baskı ve zulme maruz kalmadığı, dinini özgürce yaşayabildiği başka bir yerin olduğu anlaşılmaktadır.

Bu hususta gelen âyetlerin bir kısmı şunlardır:

إِنَّ الَّذِينَ تَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ طَالِمِي أَنفُسِهِمْ قَالُوا فِيمَ كُنْتُمْ قَالُوا كُنَّا مُسْتَضْعَفِينَ فِي الْأَرْضِ قَالُوا أَلَمْ نَكُنْ أَرْضًا مَّوَدَّةً فَتُنْجَاهَا جُرُومًا فِيهَا قُلُوبُكُمْ وَأَوْهَامُ جَهَنَّمَ وَسَاءَتْ مَصِيرًا إِلَّا الْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ لَا يَسْتَطِيعُونَ حِيلَةً وَلَا يَهْتَدُونَ سَبِيلًا

Kendilerine zulmetmekte iken meleklerin canlarını aldığı kimseler var ya; melekler onlara şöyle derler: "Ne durumdaydınız? (Niçin hicret etmediniz?)" Onlar da, "Biz yeryüzünde zayıf ve güçsüz kimselerdik" derler. Melekler, "Allah'ın arzı geniş değil miydi, orada hicret etseydiniz ya!" derler. İşte bunların gidecekleri yer cehennemdir. O ne kötü varış yeridir. Ancak gerçekten zayıf ve güçsüz olan, çaresiz kalan ve hicret etmeye yol bulamayan erkekler, kadınlar ve çocuklar başkadır."²⁷

22 Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmet b. es-Serahsi, *el-Mebusut*, Beyrut, Dârü'l-Me'rife, 1989, c. 10, s. 114.

23 Vehbe ez-Zuhayli, *Âsârü'l-harp fi'l-fikhi'l-İslâmî*, Dimaşk, Dârü'l-Fikr, 3. bs, 1998, s. 167; Abdülkadir Udeh, *et-Teşri'ü'l-cinâyi'l-İslâmî*, Beyrut, Dârü'l-kâtibi'l-Arabî, ts, c. 1, s. 275.

24 Ubeydullah b. Ömer b. İsa ed-Debûsî el-Hanefî, *Te'sîsü'n-nazar*, el-Kahire, Mektebetü'l-Hancı, 2. bs, 1994, s. 58.

25 ez-Zuhayli, *Âsârü'l-harp*, s. 195.

26 İmam Şâfiî'nin ifadelerinden biri şöyledir: "Müslüman olmuş, dârulharbten çıkmış ve kocası dârulharbte kalmış kadın iddeti çıkana kadar evlenemez. İddeti çıkmadan önce kocası Müslüman olmuş ve kadının olduğu yere hicret etmişse karı – koca önceki nikâh üzerinde olur. Koca (dârulharbten) önce çıkmış, karısı sonra çıkmış olsa da durum aynıdır. Dârulharbteki karı – kocanın biri Müslüman olmuş (kadının iddeti çıkmadan önce öbürü de Müslüman olmuşsa) yine önceki nikâh üzerine olurlar. Bunun dârulharbte gerçekleşmesiyle dârulislâmda gerçekleşmesi arasında hiçbir fark yoktur". Bkz: Muhammed b. İdris Şâfiî, *el-Ümm*, tahk., Rifat Fevzi Abdülmuttalib, Mensura, Dârü'l-Vefa, 2001, c. 9, s. 251.

27 en-Nisâ, 4/97-98.

وَمَا لَكُمْ لَا تُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْ هَذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ أَهْلُهَا
وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ وَيًّا وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ نَصِيرًا

*Size ne oluyor da, Allah yolunda ve “Ey Rabbimiz! Bizleri halkı zalim olan şu memleketten çıkar, katından bize bir dost ver, bize katından bir yardımcı ver” diye yalvarıp duran zayıf ve zavallı erkekler, kadınlar ve çocukların uğrunda savaşa çıkmıyorsunuz.*²⁸

أَذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتِلُونَ بِأَنَّهُمْ ظَلِمُوا وَإِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بِغَيْرِ حَقٍّ إِلَّا أَنْ يَقُولُوا رَبَّنَا اللَّهُ وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ
النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّ لَكِنَّا أَن نَبْهَتَهُمُ الْعَذَابُ عَنِّي خِزْيًا
الَّذِينَ إِن كَانَتْهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ وَأَمُّوا بِالْمَعْرُوفِ وَتَهَوَّأَ عَنِ الْمُنْكَرِ ۗ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِ الْأُمُورِ

*Kendilerine savaş açılan Müslümanlara, zulme uğramaları sebebiyle cihad için izin verildi. Şüphesiz ki Allah'ın onlara yardım etmeğe gücü yeter. Onlar, haksız yere, sırf, “Rabbimiz Allah'tır” demelerinden dolayı yurtlarından çıkarılmış kimselerdir. Eğer Allah'ın, insanların bir kısmını bir kısmıyla defetmesi olmasaydı, içlerinde Allah'ın adı çok anılan manastırlar, kiliseler, havralar ve mescitler muhakkak yerle bir edilirdi. Şüphesiz ki Allah kendi dinine yardım edene mutlaka yardım eder. Şüphesiz ki Allah çok kuvvetlidir, mutlak güç sahibidir. Onlar öyle kimselerdir ki, şâyet kendilerine yeryüzünde imkân ve iktidar versek, namazı dosdoğru kılar, zekâtı verir, iyiliği emreder ve kötülüğünü yasaklarlar. Bütün işlerin âkıbeti Allah'a aittir.*²⁹

Mezkûr âyetlerden, yeryüzünde Allah'a ve dinine bağlı yaşamaya çalışan insanlara zulüm yapan ve yapmayan, ibâdetlerini yerine getirmesine engel olan ve olmayan iki çeşit yerin olduğu anlaşılmaktadır. Böylece dünyanın iki kısma ayrılacağı gerçeğine Kur'an tarafından işaret edildiği görülmektedir.

İlk İslâm devleti olan Medine'ye “دار الهجرة/ed-Dâr”, “دار الدار/dârulhicra” tabirleri kullanılmıştır.

Medine'ye “دار/ad-Dâr” tabiri Kur'an-ı Kerim'de kullanılmıştır. Allah Teâlâ ensârı metheden bir âyette şöyle buyurmuştur:

وَالَّذِينَ تَبَوَّءُوا الدَّارَ وَالْإِيمَانَ مِن قَبْلِهِمْ جُيُوبًا مِّنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ

*Onlardan (muhacirlerden) önce o yurda (Medine'ye) yerleşmiş ve imanı da gönüllerine yerleştirmiş olanlar, hicret edenleri severler.*³⁰

“دار الهجرة/dârulhicra” tabiri ise Allah'ın Elçisi (a.s.) ve sahabi tarafından kullanılmıştır.

Allah'ın Elçisi (a.s.):

رحم الله ابا بكر زوجي ابنته وحملني إلى دار الهجرة

28 en-Nisâ, 4/75.

29 el-Hac, 22/39-41.

30 el-Hasr, 59/9.

Allah, Ebû Bekir'e rahmet etsin, kızını benimle evlendirdi ve beni dâruhicra (Medine)'ye götürdü" buyurmuştur. Ancak Elbânî, bu hadisin çok zayıf olduğunu söylemiştir.³¹

Başka bir hadiste "دار الإسلام/dârulislâm" tabirinin yer aldığını görüyoruz. Bu tabir şu hadiste yer almıştır: "عقر دار الإسلام بالشام *dârulislâmın merkezi Şam'da*".³²

"دار الإسلام/dârulislâm" ve "دار الهجرة/dâruhicra" tabirleri sahabeler tarafından yapılan antlaşmalarda da yer almaktadır.³³

İslam hukuku literatüründe Müslümanların idaresi altındaki ülkeyi ifade etmek için genelde "دار الإسلام/dârulislâm" ve gayrimüslimlerin idaresi altındaki ülkeyi ifade etmek için "دار الحرب/dâruhharb" denilmektedir.³⁴ Ancak bu tabirlerin hiçbirisi Kur'an-ı Kerim'de geçmemektedir.

Bizim bu çalışmayı yapmamızdaki amacımız kendisinde hangi şartları bulunduran bir yerin, dârulislâm veya dâruhharb olarak nitelendirileceği, ne gibi durumlarda dâruhharbın dârulislâma ya da dârulislâmın dâruhharbe dönüşeceği konusundaki fukahanın İslam kaynaklarında yer alan görüşlerini detaylı bir şekilde okuyuculara sunmaktır.

Dârulislâm ve dâruhharb ile ilgili meseleler genelde fıkıh kitaplarının "siyer", "cihad" bölümlerinde yer almaktadır. Günümüzde bu konu ansiklopedilerde ve azınlıklarla ilgili kitaplarda birer başlık olarak zikredilmesinin yanı sıra müstakil kitaplarda da incelenmektedir. Bu kitapların biri, Ahmet Özel'in *İslâm Hukukunda Ülke Kavramı*, adlı eseridir.

31 Muhammed b. İsa b. Sevre et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, i'tina, Ebû Ubeyd Meşhur b. Hasan el-Selman, Riyad, Mektebetü'l-Meârif, 1996, el-Menâkıb 46, (3714); Şeyhü'l-İslâm Ebû Ya'la Ahmet b. Ali b. el-Müsenna el-Mevsilî, *Müsnedü Ebî Ya'la el-Mevsilî*, tahk., İrşadu'l-Hakki'l-Eserî, Cidde, Dârü'l-Kible, Beyrut, Müessesetü Ulümü'l-Kur'an, 1988, c. 1, (546); Ebû'l-Kasım Süleyman b. Ahmet et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, tahk., Ebû Muaz Tarık b. İvazullah b. Muhammed ve Ebû'l-Fazl Abdulmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî, el-Kahira, Dârü'l-Harameyn, 1995, c. 6, (5906).

32 Ebû'l-Kasım Süleyman b. Ahmet et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, tahk., Hamdi Abdulmecid es-Selifî, el-Kahire, Mektebetü İbn Teymiyye, 2. bs, 1983, c. 7, (6359); Nureddin el-Heysemî, *Mecmau'z-zevâid ve menbau'l-fevâid*, tahk., el-İrakî ve İbn Hacer, Beyrut, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 2. bs, 1967, cz. 10, s. 60.

33 Bkz: Ebû Yusuf Yakub b. İbrahim el-Ensârî, *Kitâbü'l-harâc*, Beyrut, Dârü'l-Ma'rife, 1979, s. 144.

34 Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmet es-Serahsî, *Şerhü's-siyerü'l-kebir*, tahk., Ebû Abdullah Muhammed Hasan İsmail eş-Şâfiî, Beyrut, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1997, c. 4, s. 86; Alâeddin Ebû Bekr b. Mes'ud el-Kâsânî el-Haneî, *Bedâiü's-sanâi' fi tertibi's-şerâi'*, Beyrut, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2. bs, 1986, c. 7, s. 131; Şemsüddin eş-Şeyh Muhammed Urfe ed-Dusûki, *Hâşiyetü'd-Dusûki ale's-şerhi'l-kebir*, el-Kahire, Dârü lhyâi'l-Kütübü'l-Arabiyya, ts., c. 1, s. 364; Ebû Zekeriyâ Yahya b. Şeref en-Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, tahk., Adil Ahmet Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavviz, Beyrut, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2003, c. 4, s. 500; Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib el-Mâveridî el-Bâsri, *el-Hâvi'l-kebir fi fihri mezhebi's-Şâfiî*, tahk., Ali Muhammed Muavviz ve Adil Ahmet Abdülmevcud, Beyrut, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1994, c. 5, s. 75; Ebû Muhammed Muvaffakuddin Abdullah b. Ahmet İbn Kudâme, *el-Mugni*, tahk., Abdullah b. Abdülmuhsin Türkî ve Abdülfettah Muhammed el-Hulvî, Riyad, Dârü Âlemi'l-Kütüb, 3. bs, 1997, c. 8, s. 351; Alâeddin ebu'l-Hasan Ali b. Süleyman el-Merdâvî, *el-İnsâf fi ma'rifeti'r-râcih mine'l-hilaf alâ mezhebi'l-imami'l-mübeccel Ahmet b. Hanbel*, tsh ve tahk., Muhammed Hamid Fikî, Beyrut, Dârü lhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2. bs, 1986, c. 2, s. 17.

2. Dârulislam

Dârulislâm kabul edilecek bir yerin şartları ve özellikleri Kur'an'da ya da hadislerde açıkça belirtilmemiştir. Dolayısıyla İslâm hukukçuları ne gibi özellikleri taşıyan bir yerin dârulislâm sayılacağı konusunda görüş ayrılığına düşmüşlerdir.

Hanefilere göre dârulislâm, Müslümanların yönetimi altında olan ve İslamî hükümlerin açıkça yapıldığı yerdir.³⁵

Mâlikilere göre Dârulislam, düşmanların saldırmasından emin olunan yerdir.³⁶ Aksi takdirde o yer Müslümanlara ait toprakların sınırları içinde olsa bile, dârulislâm sayılmaz.³⁷

Şâfiîler, toprakların Müslümanların eline nasıl geçtiğini ve Müslümanların oralarda yerleşip yerleşmediğini ölçü olarak dârulislâm sayılacak yerleri üç kısma ayırmışlardır:

- a. Günümüzdeki Mekke ve Medine gibi sadece Müslümanların yaşadığı yerler.³⁸
- b. Müslümanlarla gayrimüslimlerin karışık yaşadığı yerler. Bunlar, ister Basra ve Bağdat gibi Müslümanlar tarafından inşa edilen yerler olsun, ister antlaşma yoluyla elde edilen yerler olsun fark etmez.³⁹
- c. Sadece gayrimüslimlerin yaşadığı yerler.⁴⁰

Bu yerlerin Müslümanlara savaş yoluyla geçmesiyle sulh yoluyla geçmesi arasında fark yoktur. Müslümanlara sulh yoluyla geçen yerlerin mülkiyetinin kime ait olduğunun bir önemi de yoktur. Sadece gayrimüslimlerin yaşadığı yerler ise, başından itibaren cizye karşılığında gayrimüslimlerin elinde bırakılan ve hiçbir Müslüman'ın orada yerleşmediği topraklardır veya ilk önce Müslümanların yaşadığı sonradan istila veya başka bir nedenden dolayı Müslümanların göç ettiği ve gayrimüslimlerin yerleştiği topraklardır.⁴¹

Hanbelîlere göre dârulislâm, Bağdat, Basra, Kûfe gibi Müslümanlar tarafından inşa edilen ve Şam gibi Müslümanlar tarafından fethedilen yerlerdir.⁴²

Bazı Hanbelîlere göre Müslümanlara sulh yoluyla geçen ve mülkiyeti Müslümanlara ait olan yerler de dârulislâmdır.⁴³

35 es-Serahsî, *Şerhü's-siyer*, c. 4, s. 86; el-Kâsânî, *age*, c. 7, s. 131.

36 ed-Dusûkî, *age*, c. 1, s. 364.

37 ed-Dusûkî, *age*, c. 1, s. 364.

38 en-Nevevî, *Ravza*, c. 4, s. 500; el-Mâverdi, *el-Hâvî*, c. 8, s. 43.

39 en-Nevevî, *Ravza*, c. 4, s. 500; el-Mâverdi, *el-Hâvî*, c. 8, s. 43.

40 en-Nevevî, *Ravza*, c. 4, s. 500; el-Mâverdi, *el-Hâvî*, c. 8, s. 43.

41 en-Nevevî, *Ravza*, c. 4, s. 500; el-Mâverdi, *el-Hâvî*, c. 8, s. 43.

42 İbn Kudâme, *el-Mugnî*, c. 8, s. 351.

43 Şeyh Mansur b. Yunus b. İdris el-Buhûti el-Hanbelî, *Keşşâfü'l-kınâ' ani'l-iknâ'*, tahk., Lecnetün Mütéhassise fi Vizâretü'l-Adli, yy., 2000, c. 7, s. 172.

Görüldüğü gibi Hanbelîler, dârulislâm sayılacak yerlerin Müslümanların yönetimi altında olup olmama şartını açıkça ifade etmemişlerdir. Ancak onların dâruhharb ile ilgili söylediği sözlerinden dârulislâm sayılacak yerlerin Müslümanların yönetimi altındaki yerler olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁴

Bunlar, fukuhanın dârulislâm ile ilgili ileri sürdüğü tanımlardır. Bu tanımların ortak noktaları şunlardır:

- a. Yönetim. Yani ülkenin idare ve hâkimiyeti Müslümanların elinde olmalıdır.
- b. Emniyet. Yani ülke halkı canına, malına, ırzına iç ve dış düşmanlardan gelecek bir tehlike korkusu taşımadan emniyet içinde yaşamalıdır.

Bir ülkenin dârulislâm kabul edilmesi için mezkûr iki unsurun gerekli olduğunu, İslâm'ın ilk yıllarındaki Mekke ve Medine'nin durumlarından da anlaşılmaktadır. Müslümanlar, hicretten önce Mekke'de ve az bir kısmı da Habeşistan'da yaşamışlardı. Müslümanlar, Mekke'de müstakil bir cemiyet ve ayrı bir yapı oluşturmamıştı. Maruz kaldıkları zulüm ve baskılar sebebiyle bazı zamanlarda kendilerinin Müslüman olduğunu bile söylemekten çekiniyorlardı. O dönemde yapılması emredilen namaz gibi dinî vecibeleri ya gizlice yerine getiriyor ya birilerinin himayesi altında ya da müşriklerin görmezlikten gelmesiyle yapabiliyorlardı. Can ve mal güvenceleri yoktu. Korku içinde yaşıyorlardı. Dolayısıyla bu dönemde Mekke'yi bir dârulislâm olarak kabul etmek mümkün değildir. Çünkü Müslümanlar, Mekke'de siyasî açıdan söz sahibi olmadıkları gibi emniyet içinde de değillerdi.⁴⁵

Mekke'deki baskıdan dolayı Allah'ın Elçisi'nin (a.s.) isteği üzerine az da olsa bir kısım Müslümanlar, Habeşistan'a hicret etmişlerdi. Buraya gelenler baskılara maruz kalmadan emniyet içinde yaşamışlardı. Buna rağmen Habeşistan'ı bir dârulislâm kabul etmemiz mümkün değildir. Çünkü buradaki yönetim ve hâkimiyet Müslümanların elinde değildi. Müslümanlar, Medine'ye hicret ettikten sonra Allah'ın Elçisi (a.s.) önderliğinde Medine'de bir İslâm devletinin temelleri atılmaya başlıyor, daha sonra ceza, muhakeme usulü, muamelât ve devletlerarası münasebetlerle ilgili kaidelerin teşri edilmesiyle o temeller tamamlanmış oluyor. Müslümanlar Medine'de, Mekke dönemine kıyasla emniyet ve güvence içindeydiler. Dinî vecibeleri yerine getirmekte bir baskıya maruz kalma korkusu taşıyorlardı. Muhacirlerle ensârın birleşmesinden meydana gelen güçle Müslümanlar, Medine'nin iç ve dış emniyetini sağlamışlardı. Müslümanlar, Medine'ye hicret ettikten sonra durum tamamen farklı bir hale gelmişti.⁴⁶

44 İbn Kudâme, *el-Mugnî*, c. 8, s. 351.

45 Ahmet Özel, *İslâm Hukukunda Ülke Kavramı (İHÜK)*, İstanbul, Marifet Yayınları, 2. bs, 1984, s. 72-73; Muhammed Hayır Heykel, *el-Cihâd ve'l-kitâb fi siyaseti's-şer'iye*, Beyrut, Dârü'l-Beyârik, 2. bs, 1996, s. 669-670.

46 Özel, *İHÜK*, s. 72-75; Hayreddin Karaman, *İslâm Hukuku Tarihi*, İstanbul, Nesil Yayınları, 1989, s. 56; Heykel, *age*, s. 670-671.

Buraya kadar zikredilenlerden anlaşılın şu ki, fetihten önce Mekke'nin dârulislâm sayılmayıp Medine'nin sayılmasındaki en belirgin unsur, Müslümanların Medine'de kendilerini yönetmeleri ve emniyet içinde olmalarıdır.

Yönetim, idare ve hâkimiyet Müslümanların elinde olduktan sonra bir ülkenin, İslâm ülkesi olması için o ülke nüfusunun tamamının veya çoğunun Müslümanlardan olması şart değildir.⁴⁷

3. Dârulharb

Fukaha dârulislâmın tanımında olduğu gibi dârulharbın tanımında da çeşitli görüşler ortaya koymuştur.

Hanefilere göre dârulharb, gayrimüslim liderlerin emirlerinin yürürlükte olduğu ülkedir.⁴⁸

Mâlikilere göre dârulharb, gayrimüslimlerin hukukunun icra edildiği ülkedir.⁴⁹

Mâlikiler bir ülkenin dârulharb sayılması için o ülkede sadece gayrimüslimlerin hukukunun icra edilmesini dile getirmişler ve yönetim ile ilgili açık bir ifade kullanmamışlardır.

Şafiilere göre dârulharb, gayrimüslimlerin sulh antlaşması yapmadan istila ettiği ve daha önce dârulislâm olmayan yerlerdir.⁵⁰

Hanbelilere göre dârulharb, gayrimüslimlerin hukukunun hâkim olduğu ülkedir.⁵¹

Görüldüğü gibi kimi hukukçular, dârulharbin tanımını yaparken "Gayrimüslimlerin hukukunun icra edildiği ülke" gibi tabirlerle yetinmiştir. Ülke yönetiminin gayrimüslimlerin elinde olup olmaması konusunda herhangi bir ifade bulunmamışlardır. Bu, o hukukçuların bir ülkede İslâm dışı hukuk ve hükümlerin uygulanması ve hâkim olması için o ülke yönetiminin gayrimüslimlerin elinde olması, bilinen bir gerçek olduğu düşüncesinden kaynaklanmış olabilir.

Dârulharb ile ilgili tanımlardan bir ülkenin dârulharb sayılıp sayılmamasında esas unsurun yönetim ve yürürlükteki kanunların arkasındaki gücün kimin elinde olduğu anlaşılmalıdır. Ülkede yönetim, emir ve yasaklar gayrimüslimlerin

47 Abdülkerim Zeydan, *Ahkâmü'z-zimmiyyin ve'l-müste'menin fi Dâri'l-İslâm*, yy., 1963, s. 18.

48 Özel, "Dârulharb", *DİA*, c. 8, s. 536.

49 Ebû'l-Velid Muhammed b. Ahmet b. Ruşd el-Kurtubî, *el-Mukaddimâtü'l-müme'hedât*, tahk., Seid Ahmet A'rab, Beyrut, Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1988, c. 2, s. 153; Abdüsselam b. Seid Tenûhi Sehnûn, *el-Müdevvenetü'l-kübâ*, el-Kahire, Matbaatü's-Saâde, 1905, c. 4, s. 270.

50 Süleyman b. Muhammed b. Ömer el-Büceyrimî eş-Şâfiî, *Haşiyetü'l-büceyrimî alâ'l-Hatib*, Beyrut, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1996, c. 3, s. 680.

51 el-Merdâvî, *age*, c. 4, s. 121; Ebû İshâk Burhaneddin İbrâhim b. Muhammed b. Müflih, *el-Mübdî' fi şerhi'l-muknî*, tahk., Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmail eş-Şâfiî, Beyrut, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1997, c. 3, s. 286; el-Buhûti, *Keşşâfü'l-kınâ*, c. 7, s. 34-35.

elinde ve ülkedeki Müslümanlar, dinî yükümlülükleri ve ibâdetleri yerine getirebilmesi için gayrimüslimlerden izin almak zorundaydı, ülke dâruhharbtir. Orada Müslümanların yaşamış ve bazı dinî yükümlülüklerin yerine getirilmiş olması, oranın dârulislâm olduğu anlamına gelmez. Yukarıda zikredildiği gibi fetihten önce Mekke’de de namaz gibi bazı dinî ibâdetler yapıyordu. Buna rağmen Mekke dârulislâm sayılmıyordu.

Bir kısım âlimler dâruhharb terimine farklı bir anlam yüklemiştir. Bu âlimlere göre dâruhharb, Müslümanlar ile aralarında düşmanlık olan ve hiçbir sulh antlaşması olmayan gayrimüslim bir memlektir. Dolayısıyla dâruhharb ile Müslümanların ilişkisi ya bilfiil savaş hali ya da savaşmak üzere olmasıdır.⁵² Bunlar dâruhharbi, “Müslümanlarla savaş halinde olan veya savaş ilan eden gayrimüslim memlektir”⁵³ diye tanımlamışlardır.

Gayrimüslimlere ait ülkelere “dâruhharb” tabirinin yanı sıra “dâruküfr”⁵⁴ “dâruşşirk”⁵⁵ tabirleri de kullanılmıştır. Ancak bu tabirlerin hiçbiri Kur’an-ı Kerim’de geçmemektedir. Toprak, dârulislâm veya dâruhharb vasıflarını üzerinde yaşayan halkın Müslüman olup olmamasından almaktadır. Bir yerin halkı İslâm’ı seçer ve onun hükümlerini uygularsa, o yer dârulislâmdır. O yerin halkı başka bir inanç seçer ve onun hükümlerini uygularsa, o yer dâruhharbtir. Kur’an, dârulislâm ve dâruhharb meselesine bazen toprak üzerinden, bazen halk üzerinden işaret etmiştir. Dolayısıyla Kur’an-ı Kerim’de dâruhharb sayılacak bir kısım yerlere, “zalim halk” “halkı zalim karye” “zalim karye” gibi tabirler kullanılmıştır. Bu tabirlerin kullanıldığı âyetler şunlardır:

وَمَا لَكُمْ لَا تُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْ هَذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمُ أَهْلُهَا
وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ نَصِيرًا

*Size ne oluyor da, Allah yolunda, “Ey Rabbimiz! Bizleri halkı zâlim olan şu memleketten çıkar, katından bize bir dost ver, bize katından bir yardımcı ver” diye yalvarıp duran zayıf ve zavallı erkekler, kadınlar ve çocukların uğruna savaşa çıkmıyorsunuz?.*⁵⁶

وَكَذَلِكَ أَخْذُ رَبِّكَ إِذَا أَخَذَ الْقُرْآنَ وَهِيَ ظَالِمَةٌ

*Zulme sapmış memleketlerin halkını yakaladığında, Rabbinin yakalaması işte böyledir!.*⁵⁷

52 ez-Zuhaylî, *Âsârü'l-harp*, s. 194-195.

53 el-Hindi, *age*, s. 111; Muhammed Revvas Kal’acî ve Hamid Sadık Kuneybî, “Dâruhharb”, *Mu’cemu lugâti’l-fukaha: Arp-İng*, Beyrut, Dârü’n-Nefâis, 2. bs, 1988.

54 el-Kâsânî, *age*, c. 7, s. 130; el-Büceyrimî, *age*, c. 3, s. 680; Sehnûn, *el-Müdevvene*, c. 2, s. 300; Şâfiî, *el-Ümm*, c. 5, s. 154.

55 Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, *Kitâbü’l-asl*, tahk., Ebû’l-Vefa el-Afgânî, Beyrut, Âlemül’- Kütüb, 1990, c. 3, s. 361; es-Serahsî, *el-Mebsub*, c. 8, s. 18; Sehnûn, *el-Müdevvene*, c. 3, s. 358.

56 en-Nisâ, 4/75.

57 Hüd, 11/102.

وَكَمْ قَصَمْنَا مِنْ قَرْيَةٍ كَانَتْ ظَالِمَةً وَأَنْشَأْنَا بَعْدَهَا قَوْمًا آخَرِينَ

*Biz, zulmetmekte olan nice memleket kırıp geçirdik ve onlardan sonra başka başka toplumlar meydana getirdik.*⁵⁸

فَكَأَيُّنَ مِمَّنْ قَرْيَةً أَهْلَكْنَاهَا وَهِيَ ظَالِمَةٌ فِيهَا خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا وَيَبْرُ مُعْطَلَةٌ وَقَصْرٍ مَشِيدٍ

*Halkı zulmetmekteyken helak ettiğimiz, böylece duvarları, çökmüş çatılarının üzerine yıkılmış nice memleketler, nice kullanılmaz kuyular, nice muhteşem saraylar vardır!*⁵⁹

وَلَمَّا جَاءَتْ رُسُلُنَا إِبْرَاهِيمَ بِالْبُشْرَى قَالُوا إِنَّا مُهْلِكُو أَهْلِ هَذِهِ الْقَرْيَةِ إِنَّ أَهْلَهَا كَانُوا ظَالِمِينَ

*Elçilerimiz (melekler) İbrahim'e müjdeyi getirdiklerinde, "Biz bu memleket halkını helak edeceğiz, çünkü oranın ahalisi zalim kimselerdir" dediler.*⁶⁰

Kur'an'da zikredilen mezkûr yerler, günümüz tabiriyle gayrimüslim memleketleri ve halkı da gayrimüslimlerdir. Çünkü Kur'an-ı Kerim'de "zalim" kelimesi sadece adaletsiz davrananlara değil, Allah'ın hükümlerinden herhangi birini tanımayanlar için de kullanılmıştır. Allah Teâlâ kâfirlerin zalim olduğunu söyleyerek şöyle buyurmaktadır:

وَالْكَافِرُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ

*Kâfirler zalimlerin ta kendileridir.*⁶¹

Dârulharb ve dârulküfr gibi tabirlerin sahabi ve tabii döneminden itibaren kullanılmaya başlandığı anlaşılmaktadır.⁶² Daha sonraki dönemlerde "dârulharb" tabirinin daha yaygın kullanıldığı, hatta hadis ve fıkıh âlimlerinin kitaplarında gayrimüslimlerle ilgili bölüm başlıklarının o tabirle anlatıldığı görülmektedir.⁶³

58 el-Enbiyâ, 21/11.

59 el-Hac, 22/45.

60 el-Enkebût, 29/31.

61 el-Bakara, 2/254.

62 Dârulharb tabiri, Ebû Musa'nin Ömer (r.)'e yazdığı şu mektubta geçmektedir:

"باب إذا أسلمت قومه في دار الحرب"، Ebû Bekr Ahmet b. el-Hüseyn b. Ali el-Beyhaki, *es-Sünenü'l-kübrâ*, tahk., Muhammed Abdul Kadir Ata, Beyrut, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2. bs, 2003, el-Cizye, (18770). Dârulküfr tabiri ise şu eserde geçmiştir: Ebû Abdullah el-Asbahi el-Himyeri Mâlik b. Enes, *el-Muvatta*, rivâyeti Yahya b. Yahya el-Mesmudi, Beyrut, Dârü lhyai't-Türasi'l-Arabi, 1998, en-Nikâh 14, (1567).

63 Örnek amacıyla birkaç başlık zikredeceğiz: "باب إذا أسلمت قومه في دار الحرب"، Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahihü'l-Buhârî*, Dimaşk ve Beyrut, Dârü İbn Kesir, 2002, el-Vekale 40 ve el-Cihâd 56; "باب حوزة الأكل من طعام الغنمية في دار الحرب"، Ebû'l-Hüseyn Müslim b. Haccac el-Kuşeyri en-Nisâbüri, *Sahihü Müslim*, i'tina, Ebû Kuteybe Nazer Muhammed el-Fariyabi, Riyad, Dârü Tayyibe li'n-Neşr ve't-Tevz, 2006, el-Cihâd 32; "باب قسمة الغنمية في دار الحرب"، *el-Beyhakî*, Kismu'l-Fey ve'l-Ganime; "باب العتق في دار الحرب"، eş-Şeybânî, *Kitâbü'l-asl*, c. 4, s. 229.

4. Dârulharbın Dârulislama Dönüşmesi

Dârulharb kabul edilen bir ülkenin, dârulislâm haline gelmesindeki en önemli unsurun o ülkede İslâm hükümlerinin tatbik ve icra edilmesine başlanmasıyla olur. Fukaha, bu hususta hemfikirlerdir.⁶⁴

Bir ülkede, İslâm hükümlerinin icra edilecek hale gelmesi, ya ülke halkının kendi isteğiyle İslâm'a girmesiyle veya oranın Müslümanlar tarafından fethedilmesiyle gerçekleşir.

Bir ülke halkının İslâm'ı seçerek Müslüman olması halinde, o ülke dârulislâm olur. Bu gibi yerlerde tabii olarak İslâm hükümleri icra edilir. İslâm ülkesi olarak kabul edilen birçok ülkenin durumu böyle olmuştur.⁶⁵

Bir yeri dârulislama dönüştürmenin diğer yolu ise, oranın Müslümanlar tarafından fethedilmesidir. Bir yerin mücerred fethedilmesi oranın dârulislâm haline dönüşmesi için yeterli değildir.⁶⁶ Bunun için belli kriterler getirilmiş olup İslâm hukuku kaynaklarında, fethedilen yerlerin dârulislâm haline gelmesi için fukahenin ileri sürdüğü şartlarda bazı farkların olduğu görülmektedir.

Hanefilere göre fethedilen yerlerde cuma, bayram namazları veya hadlerin uygulanması gibi İslâm ahkâmının icra edilmesinin yanı sıra o yerin yurt edinilmiş olması da lazımdır.⁶⁷ Diğer mezhep fukahasına, özellikle de Şafiilere göre fethedilen yerlerin hâkimiyetinin ve kontrolünün tamamen Müslümanların eline geçmesi ve orada İslâm ahkâmının icra edilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde o yer henüz dârulislâm sayılmaz.⁶⁸

Fethedilerek dârulislâm statüsü kazandırılan yerlerin dârulislâm ile bitişik olması ve o yerlerde sadece Müslümanların yaşaması, şart değildir. Bu tür

64 es-Serahsî, *Şerhü's-siyer*, c. 3, s. 112; el-Kâsânî, *age*, c. 7, s. 130; Muzeffruddin Ahmet b. Ali b. Sa'leb el-Me'ruf bi İbn's-Sâ'âtî'l-Hanefî, *Mecme' u'l-bahreyn ve mülteka' n-neyyirayn fi'l-fikhi'l-Hanefî*, tahk., İlyas Kaplan, Beyrut, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2005, s. 794; İbn Âbidîn, *Hâşiyetu İbn Âbidîn*, c. 6, s. 289; Burhanfurulu Şeyh Nizam ve Heyet, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, zbt., Abdullatif Hasan Abdurrahman, Beyrut, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2000, c. 2, s. 230; Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed İbn Kayyim el-Cevziyye, *Ahkâmu ehli'z-zimme*, tahk., Ebû Bera' Yusuf b. Ahmet el-Bekri ve Ebû Ahmet Şakir b. Tevfik el-Aruri, Demmam, Ramada İ'n-Neşr, 1997, c. 2, s. 728; Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Havlani eş-Şevkânî, *es-Seylü'l-cerrâr*, Dârü İbn Hazm, 2004, s. 976.

65 es-Serahsî, *Şerhü's-siyer*, c. 1, s. 174; Burhanüddin Ebû'l-Meâli Mahmûd b. Ahmet b. Abdilaziz b. Maze el-Buhari el-Hanefî, *el-Muhitü'l-burhânî fi'l-fikhi'n-Nu'mânî*, tahk., Abdülkerim Sami el-Cüdi, Beyrut, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2004, c. 2, s. 29; *el-Fetâva'l-Hindiyye*, c. 2, s. 227; Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib el-Mâverdi, *el-Ahkâmü's-sultâniyye ve'l-vilâyatü'd-dîniye*, tahk., Ahmet Mübarek Bağdadi, Kuveyt, Dârü İbn Kuteybe, 1989, s. 68; el-Cevziyye, *Ahkâmu ehli'z-zimme*, c. 1, s. 88-89.

66 es-Serahsî, *el-Mesbut*, c. 10, s. 23.

67 es-Serahsî, *Şerhü's-siyer*, c. 4, s. 261 ve c. 1, s. 174; el-Kâsânî, *age*, c. 7, s. 114; Ebû'l-Meâli, *age*, c. 2, s. 29; Kemâleddin Muhammed b. Abdülvahid b. Abdülhamid İbnü'l-Hümâm, *Şerhü fethi'l-kadir*, tahk ve thrç., Abdurrezzak Galip el-Mehdi, Beyrut, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2003, c. 5, s. 467; *el-Fetâva'l-Hindiyye*, c. 2, s. 271; İbn Âbidîn, *Hâşiyetu İbn Âbidîn*, c. 6, s. 289.

68 Şâfiî, *el-Ümm*, c. 5, s. 630; el-Mâverdi, *el-Hâvî*, c. 9, s. 260.

yerlerin halkı kendi dininde kalarak kendi topraklarında yaşamayı tercih etmesi durumunda zimmî statüsünü kazanmış olur.⁶⁹

5. Dârulislâmın Dârulharbe Dönüşmesi

Yukarıda zikredildiği gibi bir ülkenin dârulislâm kabul edilmesi için, orada hâkimiyet ve yönetimin Müslümanların elinde olması ve İslâm hukukunun uygulanması şarttır. Ancak dârulislâm kabul edilen bir ülke, tümünün veya bir bölgesinin istila edilmesi sebebiyle mezkûr şartları kaybetmesi durumunda, dârulharbe dönüştürüp dönüşmeyeceği hususunda fukaha arasında ihtilaf vardır. Bu ihtilafların bazıları aynı mezhep fukahası arasında, bazıları ise mezhepler arasında yaşanmıştır.

Kaynaklardan anlaşıldığına göre dârulislâmın darulharbe dönüşmesinden söz edebilmek için en azından şu üç durumdan birinin gerçekleşmesi lazım:

- Gayrimüslimlerin İslâm ülkesinin hepsini veya bir bölgesini istilâ etmesi.⁷⁰
- Dârulislâmda bir şehir veya bir bölge halkının İslâm'dan dönerek o yeri veya başka bir yeri işgal etmeleri.⁷¹
- Zimmet akdiyle İslâm devletinin hâkimiyetine geçen zimmîlerin, zimmet anlaşmasını bozup buldukları yerde veya başka bir yerde kendi hâkimiyetlerini kurlmaları.⁷²

Dârulislâmın tümü veya bir kısmı üzerinde mezkûr üç durumdan birinin vuku bulması halinde, o yerin dârulislâmdan çıkıp dârulharbe dönüşeceği hususunda mezheplerin görüşleri şöyledir:

5.1. Hanefilerin Görüşü

Dârulislâmın dârulharbe dönüşmesi üzerinde en fazla görüş beyan edenler, Hanefilerdir. Bu hususta Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ile İmam Yusuf (ö. 183/798) ve Muhammed (ö. 189/805) arasında ihtilaf vardır.

İmam Ebû Hanîfe (ö. 150/767)'ye göre, Müslümanların hâkimiyetinden çıkan bir yerin dârulharbe dönüşmesi için şu üç şartın gerçekleşmesi gerekir.

69 es-Serahsî, *Şerhü's-siyer*, c. 5, s. 323; İbn Kadî Semâve, Bedruddin Mahmud b. İsrâil b. Abdülaziz, *Câmiü'l-fusûleyn*, el-Kahire, el-Matbaati'l-Ezheriyye, h. 1300, c. 1, s. 13; Abdurrahman b. Muhammed b. Süleyman el-Keleybûlî, *Mecme'ü'l-enhur fi şerh mülteka' l-ebhur*, thrc., Halil İmrân el-Mensur, Beyrut, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998, c. 2, 455; İbn Âbidîn, *Hâşiyetu İbn Âbidîn*, c. 6, s. 289; Şâfiî, *el-Ümm*, c. 5, s. 430; el-Mâverdi, *el-Hâvi*, c. 14, s. 267; Şâfiî, *el-Ümm*, c. 5, s. 430.

70 el-Kâsânî, *age*, c. 7, s. 131; Ebû'l-Meâlî, *age*, c. 5, s. 114; İbn's-Sâ'âti, *age*, s. 794; *el-Fetâva'l-Hindiyye*, c. 2, s. 256; Ahmet b. Muhammed b. İsmail el-Hanefî et-Tahtâvî, *Hâşiyetü't-Tahtâvî alâ'd-dürri'l-muhtar*, Beyrut, Dârü'l-Ma'rîfe, 1975, c. 2, 460; İbn Âbidîn, *Hâşiyetu İbn Âbidîn*, c. 6, s. 288.

71 el-Kâsânî, *age*, c. 7, s. 131; Ebû'l-Meâlî, *age*, c. 5, s. 114; İbn's-Sâ'âti, *age*, s. 794; *el-Fetâva'l-Hindiyye*, c. 2, s. 256; et-Tahtâvî, *age*, c. 2, 460; İbn Âbidîn, *Hâşiyetu İbn Âbidîn*, c. 6, s. 288.

72 el-Kâsânî, *age*, c. 7, s. 131; Ebû'l-Meâlî, *age*, c. 5, s. 114; İbn's-Sâ'âti, *age*, s. 794; *el-Fetâva'l-Hindiyye*, c. 2, s. 256; et-Tahtâvî, *age*, c. 2, 460; İbn Âbidîn, *Hâşiyetu İbn Âbidîn*, c. 6, s. 288.

- a. İstilâ edilen yerde İslâm dışı hükümlerin uygulamaya konulması.⁷³
- b. İstilâ edilen yerde ilk emanları üzere bulunan hiçbir Müslüman veya zimmînin kalmaması.

Buradaki ilk eman'dan maksat, düşman o yeri istilâ etmeden önce dârulislâmda Müslümanların verdiği can ve mal güvenliğine dayalı olarak yaşamını sürdüren bir Müslüman veya bir zimmînin kalmamasıdır.⁷⁴

- c. İstilâ edilen yerin bir dârulharbe bitişik olması. Yani istilâ edilen yer, her tarafı Müslümanlara ait topraklarla çevrili bir bölge olmamalıdır.⁷⁵

Ebû Hanîfe (ö. 150/767)'nin delili şudur: bir ülkeye dârulislâm veya dârulharb denilmesi, oradaki emniyet ve hâkimiyetin kimin elinde olduğuna bağlıdır. Ülkede emniyet ve hâkimiyet Müslümanların elinde ise orası dârulislâm, aksi takdirde dârulharbtir. Dârulislam sayılan bir yerde mezkûr üç şarttan birinin mevcut olması, oranın dârulislâm olarak devam etmesi için yeterlidir. Ayrıca etrafı Müslümanlarla çevrili olan bir yerde gayrimüslimler hâkimiyetini kurmuş ve kendi hukuklarını uygulamaya başlamış olsa bile her an dışarıdaki Müslümanların içerisiyle irtibata geçerek bir saldırı yapmaları ve işgale son vermeleri mümkündür. Dolayısıyla çevresi Müslümanlarca kuşatıldığından dolayı kendini güven içinde hissetmeyen bir ülkede, tam hâkimiyetten söz edilmesi mümkün değildir.⁷⁶

İmam Ebû Yusuf (ö. 183/798) ve İmam Muhammed (ö. 189/805)'e göre, bir yerin dârulharbe dönüşmesi için orada sadece gayrimüslimlerin hukukunun yaygın bir şekilde uygulanması yeterlidir.⁷⁷ Bu iki İmamın bu husustaki delili dârulharbı dârulislâma kıyas etmiş olmasıdır.⁷⁸ Dârulharbın dârulislâma dönüşmesi için sadece İslâm hükümlerinin icra edilmesi yeterliydi. Öyleyse dârulislâmın da dârulharbe dönüşmesi için orada sadece gayrimüslimlerin hukukunun icra edilmesi yeterli olur.⁷⁹

73 Ebû Ca'fer Ahmet b. Muhammed b. Selame et-Tahâvî el-Hanefî, *Muhtasaru't-Tahâvî*, tahk., Ebû'l-Vefa el-Afgânî, Hindistan, İ'tina bi Naşrihi Lecnetü İhyâi'l-Meârifî'n-Nu'maniye, ts., s. 295; Ebû Bekr Ahmet b. Ali er-Râzî el-Cessâs, *Şerhü muhtasar't-Tahâvî*, tahk., Zeynep Muhammed Hasen Fülâne, Beyrut, Dârü'l-Başâiri'l-İslamiyye, 2010, c. 7, s. 215; es-Serahsî, *el-Mebusut*, c. 10, s. 114; es-es-Serahsî, *Şerhü's-siyer*, c. 1, s. 174; el-Kâsânî, *age*, c. 7, s. 130; Ebû'l-Meâlî, *age*, c. 5, s. 114; İbn's-Sâ'âtî, *age*, s. 794; İbn Kadî Semâve, *age*, c. 1, s. 13; el-Keleybûlî, *age*, c. 2, s. 456; *el-Fetâva'l-Hindiyye*, c. 2, s. 256; et-Tahtâvî, *age*, c. 2, 460; İbn Âbidin, *Hâşiyetu İbn Âbidîn*, c. 6, s. 288.

74 Ebû Ca'fer et-Tahâvî, *age*, s. 295; el-Cessâs, *age*, c. 7, s. 215; es-Serahsî, *el-Mebusut*, c. 10, s. 114; es-Serahsî, *Şerhü's-siyer*, c. 1, s. 174; el-Kâsânî, *age*, c. 7, s. 130; Ebû'l-Meâlî, *age*, c. 5, s. 114; İbn's-Sâ'âtî, *age*, s. 794; İbn Kadî Semâve, *age*, c. 1, s. 13; el-Keleybûlî, *age*, c. 2, s. 456; *el-Fetâva'l-Hindiyye*, c. 2, s. 256; et-Tahtâvî, *age*, c. 2, 460-461; İbn Âbidin, *Hâşiyetu İbn Âbidîn*, c. 6, s. 288.

75 Ebû Ca'fer et-Tahâvî, *age*, s. 295; el-Cessâs, *age*, c. 7, s. 216; es-Serahsî, *el-Mebusut*, c. 10, s. 114; el-Kâsânî, *age*, c. 7, s. 130; Ebû'l-Meâlî, *age*, c. 5, s. 114; İbn's-Sâ'âtî, *age*, s. 794; İbn Kadî Semâve, *age*, c. 1, s. 13; el-Keleybûlî, *age*, c. 2, 456; *el-Fetâva'l-Hindiyye*, c. 2, s. 256; et-Tahtâvî, *age*, c. 2, 460.

76 el-Cessâs, *age*, c. 7, s. 217; es-Serahsî, *el-Mebusut*, c. 10, s. 114; el-Kâsânî, *age*, c. 7, s. 131; Ebû'l-Meâlî, *age*, c. 5, s. 114.

77 Ebû Ca'fer, *age*, s. 294; el-Cessâs, *age*, c. 7, s. 215; es-Serahsî, *el-Mebusut*, c. 10, s. 114; el-Kâsânî, *age*, c. 7, s. 130; Ebû'l-Meâlî, *age*, c. 5, s. 114; İbn Kadî Semâve, *age*, c. 1, s. 13; el-Keleybûlî, *age*, c. 2, 456.

78 İbn's-Sâ'âtî, *age*, s. 794; *el-Fetâva'l-Hindiyye*, c. 2, s. 256; et-Tahtâvî, *age*, c. 2, 460; İbn Âbidin, *Hâşiyetu İbn Âbidîn*, c. 6, s. 288.

79 İbn Kadî Semâve, *age*, c. 1, s. 13; el-Keleybûlî, *age*, c. 2, 456.

Ebû Bekir Cessas (ö. 370/981), Ebû Hanîfe (ö. 150/767)'nin koştığı şartları zikrettikten sonra şöyle demiştir:

“Sanırım Ebû Hanîfe (ö. 150/767) bu şartları, kendi zamanındaki Müslümanların müşriklerle olan cihatlarındaki duruma göre söylemiştir. O'na göre İslâm'dan dönüp dâru'lislâmın ortasında kalan bir halkın, Müslüman ordusunun kuşatmasından kendilerini koruyabilmesi mümkün değildir. Ancak Ebû Hanîfe (ö. 150/767), insanların cihada karşı duyarsızlığı, Müslüman yöneticilerin İslâm ve Müslümanlara karşı düşmanlıkları, cihada önem vermemeleri gibi bu zamanın durumunu görseydi, istilaya uğrayan ülkeler hakkında İmam Ebû Yusuf (ö. 183/798) ile İmam Muhammed (ö. 189/805)'in söylediklerini söyleyecekti.”⁸⁰

Muhammed Ebû Zehra (ö. 1394/1974) Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ile iki İmamın arasındaki ihtilafı ilgili şöyle der:

“İmam Ebû Hanîfe (ö. 150/767)'nin görüşüne göre, Fas'tan Türkistan ve Pakistan'a kadar aradaki tüm ülkeler İslâm ülkesidir. Bu ülkeler İslâm hükümlerini tatbik etmese de, halkı ilk İslâm emanı üzere yaşamaktadır. O ülkeler İslâm ülkesi sayılır. Ama İmam Ebû Yusuf (ö. 183/798) ile İmam Muhammed (ö. 189/805)'e göre o ülkeler, İslâm ülkesi değildir. Çünkü o ülkelerde yürürlükte olan hükümler İslâm hükümleri değildir.”⁸¹

Hanefî fukahâsından et-Tahavî (ö. 321/933) ve bazı müteahhirin fukahâsı, Ebû Yusuf (ö. 183/798) ile İmam Muhammed (ö. 189/805)'in görüşlerini benimserken,⁸² diğer fukaha İmam Ebû Hanîfe (ö. 150/767)'nin görüşünü benimsemişlerdir.⁸³ Muhammed Ebû Zehra (ö. 1394/1974) ve Abdülkerim Zeydan (ö. m. 2014) gibi bazı âlimler de İmam Ebû Hanîfe (ö. 150/767)'nin görüşündedir.⁸⁴

5.2. Şâfiilerin Görüşü

Dâru'lislâmın dâru'lharbe dönüşüp dönüşmeyeceği konusunda içinde en fazla ihtilaf yaşanan mezhep Şâfiî mezhebidir. Kimi Şâfiîlere göre, Müslümanların eline geçerek dâru'lislâm statüsünü kazanan bir toprak istilaya uğrasa bile asla dâru'lharbe dönüşmez, kimilerine göre dönüşür.⁸⁵

Şâfiî mezhebindeki genel görüşe göre, dâru'lislâm vasfını kazanan bir yer, gayrimüslimlerin istilasına maruz kalsa ve bu istilânın üzerinden uzun zaman geçse bile dâru'lislâm olarak kalır. Çünkü Müslümanların daha önce o yeri bir

80 el-Cessâs, *age*, c. 7, s. 218.

81 Muhammed Ebû Zehra, *el-Cerîmetü ve'l-ukûbetü fi'l-fikhi'l-İslâmî*, el-Kahire, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1998, s. 264.

82 Ebû Ca'fer et-Tahavî, *age*, s. 294; et-Tahtâvî, *age*, c. 2, 460; İbn Âbidin, *Hâşiyetu İbn Âbidin*, c. 6, s. 288.

83 et-Tahtâvî, *age*, c. 2, 461.

84 Ebû Zehra, *age*, s. 265; Zeydan, *age*, s. 21.

85 en-Nevevî, *Ravza*, c. 4, s. 500; Şihabuddin Ahmet b. Hacer el-Heytemî eş-Şâfiî, *Tuhfetu'l-muhtâc bi-şerhi'l-minhâc*, Mısır, Matbaa Mustafa Muhammed, ts., c. 9, s. 269; eş-Şeyh Abdulhamid eş-Şirvânî, *Hâşiyetü tuhfeti'l-muhtâc bi şerhi'l-minhâc*, Mısır, Matbaa Mustafa Muhammed, ts., c. 9, s. 269.

kere fethederek İslâm topraklarına kazandırması, o yerin dârulislâm olarak devam etmesi için yeterlidir.⁸⁶ Bu görüşe göre daha önce dârulislâm olan ancak günümüzde gayrimüslimlerin yönetimi altında giren İspanya asla dârulharbe dönüşmez ve dârulislâm olarak kalır.

Ancak dârulislâmın asla dârulharbe dönüşmeyeceği, ilk dönem Şâfiî fukahasının açık bir şekilde dile getirdiği bir mesele değildir. Bu, ancak onların metinlerinden çıkartılan bir yorumdur. Dârulislâmın asla dârulharbe dönüşmeyeceği anlamını veren metinlerden biri, bir kısım Şâfiî fukahasının dârulislâm sayılacak yerlerin çeşitlerini zikrederken söylediği şu sözüdür: “Dârulislâm statüsündeki yerlerin üçüncüsü ise, önce Müslümanlar tarafından mesken edinilmiş, daha sonra Müslümanlar oradan göç etmiş ve gayrimüslimlerin eline geçmiş yerlerdir.”⁸⁷ Bu metinden dârulislâmın, istilaya uğrasa bile asla dârulharbe dönüşmeyeceği net bir şekilde anlaşılmaktadır. Dârulislâmın dârulharbe dönüşmeyeceği görüşünü savunanların başında İbn Hacer el-Heytemî (ö. 974/1566) gelmektedir.⁸⁸

Bu görüşteki fukahanın delili “İslâm üstündür, ona üstünlük kurulamaz”⁸⁹ hadisidir. Bunlara göre bu hadiste dârulislâmın dârulharbe dönüşmeyeceği açıkça ifade edilmiştir. Başka bir delili ise, malların hukuken gayrimüslimlere geçmeyeceği hususundaki Şâfiî mezhebinin görüşleridir. Şâfiîlere göre, gayrimüslimler istila ile Müslümanların mallarına hukuken sahip olamazlar.⁹⁰

Bazı müteahhirin Şâfiîler, istila edilen yerin dârulharbe dönüşmemesi için, o yerin Müslümanları menetmeme şartını getirmiştir. Bu fukahaya göre eğer istilacılar, istila ettikleri yerden Müslümanları menetmiyorsa, o yer dârulislâm olarak kalmaya devam edecek, menediyorsa dârulharbe dönüşür.⁹¹

Bunların aksine dârulislâmın dârulharbe dönüşebileceğini benimseyen Şâfiîler de vardır. Bunların başında es-Seyyid Ömer el-Basrî (ö. 1037/1627) gelmektedir. Ömer el-Basrî (ö. 1037/1627), gayrimüslimlerin istilasına maruz kalan dârulislâmın dârulharbe dönüşebileceğini söyler ve aksi görüştekilere şöyle cevap verir:

“İbn Hacer el-Heytemî (ö. 974/1566)'nin: “Dârulislâmın dârulharbe dönüşmeyeceği, mezkûr hadiste açıkça ifade edilmiştir” sözü tartışılır. Çünkü hadiste geçen “İslâm üstündür” sözünden anlaşılan şudur: Kıyamete yakın İslâm'ın

86 en-Nevevî, *Ravza*, c. 4, s. 500; el-Heytemî, *age*, c. 9, s. 269.

87 en-Nevevî, *Ravza*, c. 4, s. 500; el-Heytemî, *age*, c. 9, s. 269; el-Büceyrimî, *age*, c. 5, s. 139.

88 el-Heytemî, *age*, c. 9, s. 269.

89 *el-Buhârî*, el-Cenâiz 23; el-Hâfız Ali b. Ömer ed-Dârukutnî, *Sünenü'd-Dârukutnî*, tahk., Adil Ahmet AbdülMevcud ve Ali Muhammed Muavvez, Beyrut, Dârü'l-Me'rife, 2001, en-Nikâh 14, (30); *el-Beyhâkî*, el-Lükte, (12155).

90 el-Heytemî, *age*, c. 9, s. 254; el-Büceyrimî, *age*, c. 5, s. 136; Şemseddin Muhammed b. Ebû'l Abbas Ahmet b. Hamza b. Şihabiddin er-Remlî el-Ensârî, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-minhâc*, Beyrut, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 3. bs, 2003, c. 8, s. 72; Heyet, “İstila”, *el-Mevsûatu'l-fıkhiyye*, Kuveyt, Vizâretü'l-Evkâf ve'ş-Şuûnî'l-İslâmiyye, 2. bs, 1986, c. 4, s. 160.

91 en-Nevevî, *Ravza*, c. 4, s. 500-501; er-Remlî, *age*, c. 5, s. 454; el-Heytemî, *age*, c. 9, s. 269; Süleyman b. Ömer b. Mansur el-Ezherî Cemal, *Hâşiyetü'l-cemel alâ şerhi'l-menhec*, Beyrut, Dârü'l-hayai't-Türâsî'l-Arabî, ts., c. 3, s. 616.

hâkim olacağı zaman gelinceye dek İslâm yayılacaktır. Bu, çok olayda görüldüğü gibi gayrimüslimlerin Müslümanlar üzerinden galip gelmesine ve dâruislâmın dâruharbe dönüşmesine de ters düşmez⁹².

Şâfiî kaynaklarında istilaya uğrayan dâruislâmın dâruharbe dönüşeceğini ifade eden ibareler de bulunmaktadır. Bu ibarelerden biri, İmam Maverdi (ö. 450/1058)'nin dâruharbın çeşitlerinden bahsederken söylediği şu sözüdür: "Dâruharb sayılacak yerlerin üçüncüsü, aslı dâruislâm olan sonra Müşrikler tarafından istila edilen ve dâruharbe dönüştürülen yerdir"⁹³. Sonra İmam Maverdi (ö. 450/1058), Tartus ile Hatay'ı bu çeşit dâruharb için örnek olarak verir.⁹⁴

Bazı Şâfiî kaynaklarında İmam Şâfiî'nin de bu görüşte olduğu ileri sürülmüştür.⁹⁵

5.3. Malikî ve Hanbelîlerin görüşleri

Malikî ve Hanbelîlere göre dâruislâmın dâruharbe dönüşmesi için dâruislâmın sadece işgal edilmesi yeterli olmaz, gayrimüslimlerin hukukunun da yürürlüğe konulması lazımdır. Bir yerde İslâm hükümlerinin birçoğunun yürürlükle olması oranın dâruislâm olarak devam etmesi için yeterlidir.⁹⁶

Böylece, bunların görüşleriyle Ebû Yusuf (ö. 183/798) ve İmam Muhammed (ö. 189/805)'in görüşleri benzeşmektedir.

6. Sonuç

Klasik İslam hukuku kaynaklarında bir ülkeyi ifade etmek için "دار/dâr" kelimesinin kullanıldığı görülmektedir. İlk dönemlerde "دار/dâr" kelimesi, günümüzdeki "دولة/devlet" kelimesi yerine kullanılmış ve İslam hukuku literatüründe, "Müslüman veya gayrimüslim bir yöneticinin hâkimiyeti altında olan bölge" anlamına gelmiştir. Bir yerin, dâruislâm veya dâruharb sayılması, orada yürürlükte olan hukuk ve hâkimiyetin kimin elinde olduğuna bağlıdır. Bundan dolayı fukahenin çoğunluğu, dünyayı dâruislâm veya dâruharb olarak ikiye ayırmıştır.

Fukaha, dâruislâm ve dâruharb için çeşitli tanımlar yapmışlardır. Dâruislâm için hâkimiyetin Müslümanların elinde olması, İslam hukukunun uygulanıyor olması, halkın güven içinde bulunması ortak şartlardır. Aksi takdirde o yer dâruharb sayılır.

92 eş-Şîrvânî, *age*, c. 9, s. 269.

93 el-Mâverdi, *el-Hâvî*, c. 8, s. 43.

94 el-Mâverdi, *el-Hâvî*, c. 8, s. 43.

95 Ebû Abdullah Muhammed b. Abdurrahman Dimaşki el-Osmani eş-Şâfiî, *Rahmetü'l-ümme fi ihtilâfî'l-eimme*, hamîş yazan, İbrahim Emin Muhammed, el-Mektebetü't-Tevfikîye, ts., s. 253; Abdulvahhab eş-Şî'rânî, *Kitâbü'l-mizân*, tahk., Abdurrahman Umeyre, Beyrut, Âlemü'l- Kütüb, 1989, c. 3, s. 309.

96 el-Osmani, *age*, s. 253; ed-Dusûkî, *age*, c. 2, s. 188; İbn Kudâme, *el-Mugni*, c. 12, s. 283; eş-Şî'rânî, *age*, c. 3, s. 309.

Dârulharbin, dârulislam haline gelmesi için orada İslam hükümlerinin tatbiki yeterli görülmüştür. Bu, oradaki halkın kendiliğinden İslam'ı kabul etmesiyle ya da oranın Müslümanlar tarafından fethedilmesiyle gerçekleşir.

Dârulislamın ne zaman dârulharbe dönüşeceği konusunda ihtilaf edilmiştir. Çoğunluğa göre gayrimüslimlerin kendi hukuklarını uygulamaya başlamasıyla orası dârulharbe dönüşür. Ebu Hanife oranın, bir dârulharbe bitişik olmasını ve orada ilk emanla yaşayan bir Müslüman veya zimminin kalmamasını da şart koşmuştur. Bu hususta Şafiî mezhebinde iki çeşit görüş vardır. Birincisi, dârulislamın hiçbir şekilde dârulharbe dönüşmeyeceği görüşüdür. İkinci görüş ise, dârulislamın dârulharbe dönüşebileceğidir.

Kaynakça

- ABDULBÂKÎ, Muhammed Fuad: *el-Mu'cemü'l-müfehres*, zbt., Muhammed Seid el-Lıham, Beyrut, Dârü'l-Me'rife, 2. bs, 2003.
- el-BEYHAKÎ, Ebû Bekr Ahmet b. el-Hüseyin b. Ali: *es-Sünenü'l-kübrâ*, tahk., Muhammed Abdul Kadir Ata, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. bs, 2003.
- el-BUHÂRÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail: *Sahîhü'l-Buhârî*, Dımaşk ve Beyrut, Dârü İbn Kesir, 2002.
- el-BUHÛTÎ, Şeyh Mansur b. Yunus b. İdris el-Hanbelî: *Keşşâfü'l-kınâ' ani'l-iknâ'*, tahk., Lecnetün Müttehassisetün fi Vizâretü'l-Adli, yy., 2000.
- el-BÜCEYRİMÎ, Süleyman b. Muhammed b. Ömer eş-Şafii: *Hâşiyetü'l-Buceyrimi alâ'l-Hatîb*, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996.
- CEMEL, Süleyman b. Ömer b. Mansur el-Ezherî: *Hâşiyetü'l-cemel alâ şerhi'l-menhec*, Beyrut, Dârü İhyai't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- el-CESSÂS, Ebû Bekr Ahmet b. Ali er-Râzî: *Şerhü muhtasarî't-Tahâvî*, tahk., Zeynep Muhammed Hasen filane, Beyrut, Dârü'l-Başâiri'l-İslamiyye, 2010.
- el-CEVZİYYE, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed İbn Kayyim: *Ahkâmu ehli'z-zimme*, tahk., Ebû Bera'Yusuf b. Ahmet el-Bekrî ve Ebû Ahmet Şâkir b. Tefvik el-Arûrî, Demmam, Ramada l'in-Neşr, 1997.
- ed-DÂREKUTNÎ, el-Hafız Ali b. Ömer: *Sünenü'd-Dârukutnî*, tahk., Adil Ahmet Abdülmevcud ve Ali Muhammed Muavvez, Beyrut, Dârü'l-Me'rife, 2001.
- ed-DEBBÛSÎ, Ubeydullah b. Ömer b. İsa el-Hanefî: *Te'sîsü'n-nazar*, el-Kahire, Mektebetü'l-Hanci, 2. bs, 1994.
- ed-DUSÛKÎ, Şemseddin eş-Şeyh Muhammed Urfe: *Hâşiyetü'd-Dusûkî alâş-şerhi'l-kebîr*, el-Kahire, Dârü İhyâ'i'l-Kütübi'l-Arabiyya, ts.
- EBÛ ABDULLAH, el-Asbahi el-Himyeri Mâlik b. Enes: *el-Muvatta*, rivayeti Yahya b. Yahya el-Mesmudi, Beyrut, Dârü İhyai't-Türâsi'l-Arabî, 1998.
- EBÛ YUSUF, Yakub b. İbrahim el-Ensârî: *Kitâbü'l-harâc*, Beyrut, Dârü'l-Ma'rife, 1979.
- EBÛ ZEHRÂ, Muhammed: *el-Cerîmetü ve'l-ukûbetü fi'l-fikhi'l-İslâmî*, el-Kahire, Dârü'l-Fikri'l-Arabî, 1998.
- EBÛ' MEÂLÎ, Burhanüddin Mahmûd b. Ahmet b. Abdilaziz b. Maze el-Buhârî el-Hanefî: *el-Muhîtü'l-burhânî fi'l-fikhi'n-Nu'mânî*, tahk., Abdülkerim Sami el-Cündî, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004.
- el-FEYYÛMÎ, Ahmet b. Muhammed b. Ali: *el-Misbahü'l-münir fi garibiş-şerhi'l-kebîr*, el-Kahire, el-Matbaatü'l-Emiriyye, 5. bs, 1922.
- HEYKEL, Muhammed Hayır: *el-Cihâd ve'l-kıtâl fi siyâsetiş-şer'iyye*, Beyrut, Dârü'l-Beyânık, 2. bs, 1996.
- el-HEYSEMÎ, Nureddin: *Mecmau'z-zevâid ve menbau'l-fevâid*, tahk., el-İrakî ve İbn Hacer, Beyrut, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 2. bs, 1967.
- el-HEYTEMÎ, Şihabuddin Ahmet b. Hacer eş-Şafii: *Tuhfetu'l-muhtâc bi şerhi'l-minhâc*, Mısır, Metbaa Mustafa Muhammed, ts. (eş-Şayh Abdulhamid eş-Şirvânî ve Ahmet b. Kâsım el-İbâdî'nin hâşiyeleriyle birlikte).
- el-HİNDÎ, İhsan: *Ahkâmu'l-harb ve's-selâm fi devleti'l-İslâm*, Dımaşk, Dârü'n-Nemir, 1993.

- İBN ÂBİDİN, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülaziz ed-Dimaşki: *Hâşiyetu İbn Âbidin, Reddü'l-muhtâr alâ dürrü'l-muhtâr*, tahk., Adil Ahmet Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavviz, Riyad, Dârü Âlemi'l-Kütüb, 2003.
- İBN KADI SEMÂVE, Bedruddin Mahmud b. İsrail b. Abdülaziz: *Câmiü'l-fusûleyn*, el-Kahire, el-Matbaatü'l-Ezheriyye, 1979.
- İBN KUDÂME, Ebü Muhammed Muvaffakuddin Abdullah b. Ahmet: *el-Mugnî*, tahk., Abdullah b. Abdülmuhsin Türkî ve Abdülfettah Muhammed el-Hulv, Riyad, Dârü Âlemi'l-Kütüb, 3. bs, 1997.
- İBN MENZÛR, Ebü'l-Fazl Cemaluddin Muhammed b. Mükerrrem el-İfrîkî el-Mısırî: *Lisânü'l-Arab*, Beyrut, Dârü Sadir, ts.
- İBN MÜFLİH, Ebü İshâk Burhaneddin İbrahim b. Muhammed: *el-Mübdî' fi şerhi'l-mukni'*, tahk., Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmail eş-Şâfiî, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- İBN RUŞD, Ebü'l-Velid Muhammed b. Ahmet el-Kurtubî: *el-Mukaddimâtü'l-mümevhedât*, tahk., Seid Ahmet A'rab, Beyrut, Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1988.
- İBN'S-SÂ'ÂTÎ, Muzeffruddin Ahmet b. Ali b. Sa'leb el-Hanefî: *Mecme'u'l-bahreyn ve mülteka'n-neyyirayn fi'l-fikhi'l-Hanefî*, tahk., İlyas Kaplan, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005.
- İBNÜ'L-HÜMÂM, Kemâleddin Muhammed b. Abdülvahid b. Abdülhamid: *Şerhü fethi'l-Kadîr*, tahk ve thrç., Abdurrezzak Galip el-Mehdi, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- KARAMAN, Hayreddin: *İslâm Hukuku Tarihi*, İstanbul, Nesil Yayınları, 1989.
- el-KÂSÂNÎ, Alâeddin Ebü Bekr b. Mes'ud el-Hanefî: *Bedaiüs-sanâi' fi tertibi's-şerâi'*, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. bs, 1986.
- el-KELEYBÛLÎ, Abdurrahman b. Muhammed b. Süleyman: *Mecme'ü'l-enhur fi şerh mülteka'l-ebhur*, thrç., Halil İmran el-Mensur, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.
- el-MÂVERDÎ, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib: *el-Hâvi'l-kebîr fi fikhî mezhebi's-Şafîi'*, tahk., Ali Muhammed Muavviz ve Adil Ahmet Abdülmevcud, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.
- _____, *el-Ahkâmü's-sultâniyye ve'l-vilâyatü'd-dîniyye*, tahk., Ahmet Mübarek Bağdadi, Kuveyt, Dârü İbn Kuteybe, 1989.
- Mecme'u'l-Luğati'l-Arabiyye: *el-Mu'cemü'l-vesîl*, İstanbul, el-Mektebetü'l-İslamiyye, 2. bs, ts.
- el-MERDÂVÎ, Alâeddin Ebü'l-Hasan Ali b. Süleyman: *el-İnsâf fi ma'rifeti'r-râcih mine'l-hilaf alâ mezhebi'l-İmami'l-mübeccel Ahmet b. Hanbel*, tsh ve tahk., Muhammed Hamid Fîkî, Beyrut, Dârü İhyai't-Türâsi'l-Arabî, 2. bs, 1986.
- el-MEVSİLÎ, Şeyhü'l- İslâm Ebü Ya'la Ahmet b. Ali b. el-Müsenna: *Müsnedu Ebi Ya'la el-Mevsilî*, tahk., İrşadü'l-Hakki'l-Eserî, Cidde, Dârü'l-Kible, Beyrut, Müessesetü Ulûmu'l-Kur'an, 1988.
- MUTÇALI, Serdar: *Arapça-Türkçe Sözlük*, İstanbul, Dağarcık, 1995.
- en-NEVEVÎ, Ebü Zekeriyâ Muhyiddin Yahya b. Şeref b. Nuri: *Ravzatü't-tâlibîn*, tahk., Adil Ahmet Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavviz, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- en-NİSÂBÜRÎ, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. Haccac el-Kuşeyri: *Sahihü Müslim*, i'tina. Ebü Kuteybe Nazer Muhammed el-Fariyabi, Riyad, Dârü Tayyibe li'n-Neşr ve't-Tevz, 2006.

- NİZÂM, Burhanfurlu ve Heyet: *el-Fetâva'l-Hindiyye*, zbt., Abdullatif Hasan Abdurrahman, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.
- el-OSMANÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdurrahman Dimaşki eş-Şâfiî: *Rahmetü'l-ümme fi ihtilâfi'l-eimme*, hamîş yazan: İbrahim Emin Muhammed, el-Mektebetü't-Tevfikîye, .ts.
- ÖZEL, Ahmet: *İslâm Hukukunda Ülke Kavramı*, İstanbul, Marifet Yayınları, 2. bs, 1984.
- er-REMLÎ, Şemseddin Muhammed b. Ebü'l Abbas Ahmet b. Hamza b. Şihabiddin el-Ensârî: *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-minhâc*, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 3. bs, 2003.
- SEHNÛN, Abdüsselam b. Saîd Tenûhî: *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*, el-Kahire, Matbaatü's-Saâde, 1905.
- es-SERAHSÎ, Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmet: *el-Mebcut*, Beyrut, Dârü'l-Me'rife, 1989.
- _____, *Şerhüs-siyeri'l-kebir*, tahk., Ebû Abdullah Muhammed Hasan İsmail eş-Şafîi, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- ŞÂFÎÎ, Muhammed b. İdris: *el-Ümm*, tahk., Rifat Fevzi Abdülmuttalib, Mensur, Dârü'l-Vefâ, 2001.
- eş-ŞEVKÂNÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Havlânî: *es-Seylü'l-cerrâr*, Dârü İbn Hazm, 2004.
- eş-ŞEYBÂNÎ, Muhammed b. Hasan el-Hanefî: *Kitâbü'l-asl*, tahk., Ebü'l-Vefâ el-Afgânî, Beyrut, Âlemü'l-Kütüb, 1990.
- eş-ŞÎRÂNÎ, Abdulvahhab: *Kitâbü'l-mizân*, tahk., Abdurrahman Umeyre, Beyrut, Âlemü'l-Kütüb, 1989.
- eş-ŞÎRVÂNÎ, eş-Şeyh Abdulhamid: *Hâşiyetü tuhfeti'l-muhtâc bi şerhi'l-minhâc*, Mısır, Metbaa Mustafa Muhammed, ts. (İbn Hacer el-Heytemî'nin Tuhfetusı ve Ahmet b. Kâsım el-İbâdî'nin hâşiyeleriyle birlikte).
- et-TABERÂNÎ, Ebü'l-Kasım Süleyman b. Ahmet: *el-Mu'cemü'l-evsat*, tahk., Ebü Muaz Tarık b. İvazullah b. Muhammed ve Ebü'l-Fazl Abdulmuhsin b. İbrahim el-Hüseyn, el-Kahira, Dârü'l-Harameyn, 1995.
- _____, *el-Mu'cemü'l-kebir*, tahk., Hamdi Abdulmecid es-Selifî, el-Kahire, Mektebetü İbn Teymiye, 2. bs, 1983.
- et-TAHÂVÎ, Ebü Ca'fer Ahmet b. Muhammed b. Selame el-Hanefî: *Muhtasarü't-Tahâvî*, tahk., Ebü'l-Vefa el-Afgânî, Hindistan, İ'tina bi Naşrihi Lecnetü lhyai'l-Meârifi'n-Nu'maniye, ts.
- et-TAHTÂVÎ, Ahmet b. Muhammed b. İsmail el-Hanefî: *Hâşiyetü't-Tahtâvî alâ'd-dürri'l-muhtar*, Beyrut, Dârü'l-Me'rife, 1975.
- TİRMİZÎ, Muhammed b. İsa b. Sevre: *Sünenü't-Tirmizî*, i'tina, Ebü Ubeyd Meşhur b. Hasan el-Selman, Riyad, Mektebetü'l-Meârif, 1996.
- UDEH, Abdülkadir: *et-Teşrî'ül-cinâyiyyi'l-İslâmî*, Beyrut, Dârü'l-Kâtibi'l-Arabî, ts.
- ez-ZEBÎDÎ, es-Seyyid Murteza el-Hüseyn: *Tâcu'l-ârûs min cevâhiri'l-kâmûs*, tahk., Abdu's-Sattar Ahmet Firac, Kuveyt, Matbaatü Hükümeti'l-Kuveyt, 1965.
- ZEYDAN, Abdülkerim: *Ahkâmü'z-zimmiyyin ve'l-müste'menin fi Dâri'l-İslâm*, yy., 1963.
- ez-ZUHAYLÎ, Vehbe: *Âsârü'l-harp fi'l-fikhi'l-İslâmî*, Dimaşk, Dârü'l-Fikr, 3. bs, 1998.

ANSİKLOPEDİ MADDELERİ

Heyet, "İstila", md, *el-Mevsûatu'l-fıkhiyye*, Kuveyt, Vizâretü'l-Evkâf ve'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, 2. bs, 1986, c. 4.

KAL'ACÎ, Muhammed Revvâs ve KUNEYBÎ, Hamid Sadık: "Dârulharb", *Mu'cemu lugati'l-fukaha: Arp-İng*, Beyrut, Dârü'n-Nefâis, 2. bs, 1988.

ÖZEL, Ahmet: "Dârulharb", *DİA*, İstanbul, 1993, c. 8.

